

M a c i e j W i l k

**S O C J O T E R A P I A
W O B E C A G R E S J I
R Ó W I E Ś N I C Z E J
W P O L S K I E J
S Z K O L E**

**P E R S P E K T Y W A
P R A K T Y K Ó W**

sensus

Wszelkie prawa zastrzeżone. Nieautoryzowane rozpowszechnianie całości lub fragmentu niniejszej publikacji w jakiegokolwiek postaci jest zabronione. Wykonywanie kopii metodą kserograficzną, fotograficzną, a także kopiowanie książki na nośniku filmowym, magnetycznym lub innym powoduje naruszenie praw autorskich niniejszej publikacji.

Wszystkie znaki występujące w tekście są zastrzeżonymi znakami firmowymi bądź towarowymi ich właścicieli.

Autor oraz wydawca dołożyli wszelkich starań, by zawarte w tej książce informacje były kompletne i rzetelne. Nie biorą jednak żadnej odpowiedzialności ani za ich wykorzystanie, ani za związane z tym ewentualne naruszenie praw patentowych lub autorskich. Autor oraz wydawca nie ponoszą również żadnej odpowiedzialności za ewentualne szkody wynikłe z wykorzystania informacji zawartych w książce.

Redaktor prowadzący: Barbara Gancarz-Wójcicka

Helion S.A.

ul. Kościuszki 1c, 44-100 Gliwice

tel. 32 230 98 63

e-mail: sensus@sensus.pl

WWW: sensus.pl (księgarnia internetowa, katalog książek)

Drogi Czytelniku!

Jeżeli chcesz ocenić tę książkę, zajrzyj pod adres

sensus.pl/user/opinie/sowoag

Możesz tam wpisać swoje uwagi, spostrzeżenia, recenzję.

ISBN: 978-83-289-2028-6

Copyright © Maciej Wilk 2025

Printed in Poland.

- [Kup książkę](#)
- [Poleć książkę](#)
- [Oceń książkę](#)

- [Księgarnia internetowa](#)
- [Lubię to! » Nasza społeczność](#)

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Agresja rówieśnicza – definicje i analizy zjawiska	13
1.1. Przegląd definicji i podejść	13
1.1.1. Agresja jako zachowanie i cecha	14
1.1.2. Rodzaje agresji	29
1.1.3. Źródła agresji	35
1.2. Agresja rówieśnicza jako przykład specyficznych zachowań agresywnych	55
1.2.1. Przyczyny zachowań agresywnych dzieci i młodzieży	56
1.2.2. Funkcje i cele agresji rówieśniczej (aspekt rozwojowy)	65
1.2.3. Szkoła jako przestrzeń realizowania agresji rówieśniczej	74
1.2.4. Skala zjawiska agresji szkolnej i jej form w polskich szkołach	104
Rozdział 2. Socjoterapia – konteksty praktyczne i teoretyczne	111
2.1. Rozumienie socjoterapii w różnych obszarach jej praktykowania	111
2.1.1. Rozwój socjoterapii w Polsce i kontrowersje wokół jej definiowania	113
2.1.2. Socjoterapia jako wsparcie leczenia psychiatrycznego	130
2.1.3. Socjoterapia w resocjalizacji	139
2.1.4. Socjoterapia w ujęciu społeczno-kulturowym	143
2.2. Socjoterapia jako forma pomocy psychologiczno-pedagogicznej	150
2.2.1. Cele socjoterapii jako formy pomocy psychologiczno-pedagogicznej	152
2.2.2. Socjoterapia wobec zjawiska agresji rówieśniczej w szkole	162
2.2.3. Diagnozowanie agresji rówieśniczej w pracy socjoterapeutycznej	169
2.2.4. Organizowanie pracy socjoterapeutycznej i proces grupowy w socjoterapii a zjawisko przemocy rówieśniczej	187
2.2.5. Metody i techniki pracy socjoterapeutycznej z dziećmi i młodzieżą doświadczającymi agresji rówieśniczej w szkole	197
2.2.6. Ocena skuteczności działań socjoterapeutycznych	218

Rozdział 3. Metodologiczne podstawy badań własnych	225
3.1. Zbiorowe studium przypadku w badaniach jakościowych	225
3.2. Cel badania i problemy badawcze	233
3.3. Dobór grupy badanej	235
3.4. Plan badań, etyka, metody badawcze	240
Rozdział 4. Socjoterapia wobec agresji rówieśniczej w szkole w perspektywie socjoterapeutów i socjoterapeutek – analiza badań własnych	249
4.1. Rozumienie socjoterapii, jej zadań i funkcji przez socjoterapeutów i socjoterapeutki	249
4.2. Postrzeganie zjawiska agresji rówieśniczej w szkole przez socjoterapeutów i socjoterapeutki	275
4.3. Socjoterapeuci i socjoterapeutki wobec możliwości zastosowania socjoterapii w pracy z agresją rówieśniczą w szkole	314
4.4. Postrzeganie efektywności pracy socjoterapeutycznej z agresją rówieśniczą w szkole	358
4.5. Postrzeganie przez socjoterapeutów i socjoterapeutki możliwości szkoły w profilaktyce agresji rówieśniczej oraz w zakresie pomocy dla ofiar i sprawców	394
4.6. Podsumowanie: socjoterapia wobec zjawiska agresji rówieśniczej w szkole	403
Zakończenie	415
Bibliografia	418
Nota o autorze	480

Rozdział 1.

Agresja rówieśnicza – definicje i analizy zjawiska

1.1. PRZEGLĄD DEFINICJI I PODEJŚĆ

Agresja (łac. *agressio*), zjawisko powszechnie spotykane w wielu obszarach życia człowieka, jest złożone tak w swojej naturze, jak i specyficzne¹. Jak zauważa Danuta Rode, termin „agresja” jest mocno reprezentowany zarówno w języku potocznym, jak i w słowniku psychologicznym, ale mimo wielu badań poświęconych problematyce agresji nadal oczekiwana jest spójna, jedna, powszechna jej definicja². Wokół pojęcia „agresja” narosło sporo przekonań, które nie zawsze znajdują potwierdzenie w teoriach i badaniach naukowych. Dotyczą one na przykład błędnego poglądu, że przejawy agresji w życiu człowieka zawsze mają swoje źródło w jego dzieciństwie. Wątpliwości budzi także jedno- czy wielowymiarowa perspektywa etiologiczna w powstawaniu agresji czy choćby różnice w występowaniu, etiologii i rozumieniu funkcji agresji u kobiet i u mężczyzn³.

Niniejszy rozdział jest próbą oglądu zjawiska agresji przez pryzmat najbardziej popularnych w literaturze przedmiotu ujęć, poszukiwania przyczyn zachowań agresywnych zarówno w czynnikach wrodzonych — dyspozycyjnych i nabytych — jak i warunkowanych sytuacyjnie. Prezentacja ogólnych założeń dotyczących

---

¹ J. Heitzman, *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 10 – 20.

² D. Rode, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 30, https://sbc.org.pl/Content/21667/psychologiczne_uwarunkowania_przemocy.pdf [dostęp: 26.02.2021].

³ R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber, *Development of juvenile aggression and violence: Some common misconceptions and controversies*, „American Psychologist”, vol. 53, no. 2, 1998, s. 242 – 259.

agresji tworzy kanwę rozważań nad jej specyficzną formą, czyli agresją rówieśniczą. Wskazane zostaną zarówno źródła zachowań agresywnych dzieci i młodzieży, ze szczególnym uwzględnieniem przyczyn tkwiących w środowisku wychowawczym, jak i rozpatrywane z rozwojowego punktu widzenia (także jako swoiste eksperymenty rozwojowe) funkcje i cele manifestowania agresji przez młodych ludzi, a także rodzaje i formy agresji, ze szczególnym uwzględnieniem jej niebezpośrednich realizacji międzyrówieśniczych, takich jak cyberprzemoc, zwłaszcza w środowisku szkolnym.

1.1.1. Agresja jako zachowanie i cecha

Termin „agresja” w języku angielskim, datowany na XVII wiek, nadal sprawia trudności w próbie naukowego opracowania. Jedną z nich jest nierozwojowe (ang. *nondevelopmental*) podejście do różnicowania przejawów agresji, w którym agresją nazywamy zachowanie dwulatka zabierającego innemu dziecku krzeselko, walki dziewięciolatków w szkole, ataki młodzieżowych gangów, jak również działania wojenne, na czyszkach etnicznych kończąc.

Ze społecznego punktu widzenia można założyć, że trudności w definiowaniu agresji wiążą się z faktem, że zazwyczaj agresja dotyczy innych osób, co narzuca język nauk społecznych; jednak odnosząc się do postulatu naukowego opracowania problemu, napotykamy na podstawowe kłopoty przy opracowaniu indywidualnych motywów agresji, jej aktów, odpowiedzialności itp.

Następnym trudnym aspektem jest możliwość przypisania celowości agresywnych działań, co po pierwsze, jest bardzo złożone, a po drugie, spotyka się z zasadniczą trudnością w kontekście odpowiedzialności prawnej, w kwestii opinii sądu i wymiaru sprawiedliwości. Nadmiar aspektów włączonych w definicję agresji (ang. *overinclusion*) w praktyce oznacza, że definicja agresji obejmuje całość agresywnych aktów, które mogą się wydawać od siebie odmienne pod względem jakości oraz ilości, szczególnie w zależności od wieku, płci, kontekstu, funkcji rozwojowej, wymiaru szkody będącej wynikiem agresji. Pod względem oceny, ewaluacji agresji istotny problem w oczach badacza stwarzają ocena i krytyka zachowania, jego negatywny odbiór i co może z tego wynikać — brak naukowego obiektywizmu. Wyrazem tego może być wszechobecna tendencja do opisywania przejawów agresji zarówno w kontekście indywidualnym, jak i społecznym jako formy psychopatologii.

Wynikiem agresji najczęściej jest powstała krzywda, która może mieć charakter fizyczny, występować w formie zranienia, fizycznego zagrożenia, naruszenia czyichś dóbr fizycznych, psychologicznych czy społecznych, naruszenia poczucia wartości obrazu siebie, obrazu skrzywdzonej osoby w przestrzeni społecznej⁴.

Stosując kryterium emocjonalno-motywacyjne, uznajemy, że agresor chce wyrzucić krzywdę i uczynić szkodę, i najczęściej przyjmujemy, że u podstaw takiego zachowania stoi negatywna emocja czy afekt, takie jak gniew, wściekłość, złość czy nienawiść. Nie sposób jednak uznać, że sam fakt wystąpienia negatywnej emocji czy afektu jest powodem agresji. Istotne jest odróżnienie zwykłej irytacji od gniewu, złości, ale także gniewu od agresji, szczególnie jeśli uwzględnimy rywalizację i współzawodnictwo, powszechne i potrzebne w codziennym funkcjonowaniu, w przeciwnym bowiem razie istnieje uzasadnione niebezpieczeństwo stygmatyzacji naturalnych przejawów złości, agresji służącej nam w naszej codziennej egzystencji⁵.

Neuropsycholodzy uważają, że występowanie gniewu związane jest z aktywacją kory czołowej lewej w naszym mózgu — takiej samej współzależności między gniewem i agresją a korą czołową prawą nie zaobserwowano. Zgodnie z motywacyjnym modelem kierunkowym asymetrii czołowej to właśnie lewa część kory naszego mózgu wpływa na wybuchy gniewu i agresji i przy odpowiedniej motywacji gniew czy gniewne pobudzenie może prowadzić do agresji⁶. Dominic Parrott i Peter Giancola zgodnie twierdzą, że istnieje wyraźny związek pomiędzy złością i agresją⁷. Jednak nie wszyscy badacze uważają, że złość musi prowadzić do agresji, ponieważ wpływ na to, czy złość przerodzi się w agresję lub agresywny atak, może mieć wiele czynników, przy czym trudno jednoznacznie

---

⁴ K. Zalewska, *Stereotypy męskości i kobiecości a zachowania agresywne mężczyzn chorujących na schizofrenię*, Instytut Psychologii Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 32.

⁵ J.R. Averill, „Studies on anger and aggression: Implications for theories of emotion”, [w:] W.G. Parrott (ed.), *Emotions in social psychology: Essential readings*, Psychology Press, 2001, s. 337 – 352.

⁶ R. Hortensius, D. Schutter, E. Harmon-Jones, *When anger leads to aggression: induction of relative left frontal cortical activity with transcranial direct current stimulation increases the anger-aggression relationship*, „Social Cognitive and Affective Neuroscience”, vol. 7, issue 3, 2012, s. 342 – 347.

⁷ D.J. Parrott, P.R. Giancola, *Addressing „The criterion problem” in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system*, „Aggression and Violent Behavior”, vol. 12, 2007, s. 280 – 299.

ustalić, jakie to mogą być czynniki⁸. Nie ma wystarczających dowodów na to, że realna sytuacja w życiu jednostki wpływa na współwystępowanie złości z agresją⁹. Uważa się raczej, że złość, choć każdy człowiek jej doświadcza, nie musi prowadzić do agresji, natomiast może do niej prowadzić — na co wskazują badania — kiedy istnieje określony system motywacyjny lub inaczej to ujmując, złość występująca u określonej jednostki nakierowana jest na zewnątrz, w stronę innych osób¹⁰.

W naturalny sposób złość, a na pewno agresja, budzą w nas niechęć, lęk i niepokój, ponieważ każdy człowiek pragnie uniknąć nieprzyjemnych dla siebie sytuacji. Stąd uprawniony jest wniosek, że większość ludzi jest skłonna interpretować przejawy złości na niekorzyść osób je ujawniających i ma tendencję do tworzenia negatywnych etykiet, opinii i przekonań na ich temat oraz dąży do unikania kontaktu z takimi osobami. Jednak psycholodzy zajmujący się rozwojem dzieci twierdzą, że złość i agresja są nieodzownymi elementami naszego rozwoju, a nawet że złość i gniew stają się ważnymi czynnikami w procesie tworzenia się w dziecku empatii¹¹. Dziecko w trakcie swojego rozwoju uczy się różnicować zachowanie agresywne — złość, gniew — od innych, pozytywnych, definiowanych jako prospołeczne, wzmacniające współpracę. Zatem złość i agresja, choć niewątpliwie mają emocjonalny, afektywnie negatywny ładunek, są częścią naszego doświadczenia, rozwoju i służą również uczeniu się, rywalizacji, osobniczemu różnicowaniu, psychologicznemu separowaniu i wielu innym istotnym aspektom naszego rozwoju oraz naszej egzystencji¹². Ważne jest, aby, kiedy dziecko zaczyna edukację szkolną, poziom złości, jej ukierunkowanie, motywacje, jakie jej towarzyszą, były poddane kontroli, aby dzięki temu dziecko mogło w satysfakcjonujący dla siebie i otoczenia sposób funkcjonować w szkole i realizować wszystkie zadania rozwojowe, edukacyjne i wychowawcze, jakie przed nim stoją.

⁸ G.W. Giumetti, P.M. Markey, *Violent video games and anger as predictors of aggression*, „Journal of Research in Personality”, vol. 41, 2007, s. 1234 – 1243.

⁹ S.M. Nesbit, J.C. Conger, A.J. Conger, *A quantitative review of the relationship between anger and aggressive driving*, „Aggression and Violent Behavior”, vol. 12, 2007, s. 156 – 176.

¹⁰ C.S. Carver, E. Harmon-Jones, *Anger is an approach-related affect: evidence and implications*, „Psychological Bulletin”, vol. 135, 2009, s. 183 – 204.

¹¹ J. Strayer, W. Roberts, *Empathy and Observed Anger and Aggression in Five-Year-Old*, „Social Development”, vol. 13, issue 1, 2004, s. 1 – 13.

¹² H. Segal, *Wprowadzenie do teorii Melanie Klein*, tłum. Ł. Penderecki, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 17 – 26.

Z psychologicznego punktu widzenia agresja może być rozumiana jako szczególna aktywność ludzi, jak również jako pewien rodzaj właściwości czy cech ludziom przypisywanych¹³. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z określonym procesem, motywacją lub funkcją agresywnego zachowania, natomiast w drugim — obserwujemy raczej skłonność do agresywnych zachowań, pewną tendencję, wewnętrzną cechę, strukturę, agresywnie reagującą. Z tego też powodu należy odróżniać czynności, akty agresywne, konkretne zachowanie od agresywności jako pewnej cechy, która jest widoczna w zwyczajowym funkcjonowaniu jednostki¹⁴.

Agresywne zachowanie generowane poprzez emocjonalne i motywacyjne aspekty funkcjonowania jednostki, takie jak choćby złość, irytacja, gniew, chęć uzyskania czegoś pożądanego lub próba uniknięcia czegoś nieprzyjemnego, należy traktować jako pojawiający się powód występującej agresji, w odróżnieniu od stałej skłonności do agresywnych reakcji, będących niejako cechą osobniczą agresywnie zachowujących się ludzi.

Nie zawsze będzie możliwe jasne rozstrzygnięcie, czy mamy do czynienia z czynem agresywnym, będącym egzemplifikacją agresywności jako osobniczej cechy, czy tylko z agresywnym zachowaniem, będącym reakcją na określoną sytuację, wynikiem jakiegoś konfliktu, motywu emocjonalnego czy afektywnego. Kryterium motywacyjne okazało się jednak niewystarczające do jednoznacznego definowania agresji, głównie ze względu na niemożliwe obiektywne określenie czynnika wywołującego agresję, jak również z powodu różnorodności stanów emocjonalno-motywacyjnych, prowadzących do agresywnego zachowania, a także dlatego, że nie każdy gniew prowadzi jednostkę do przejawów i czynów agresywnych¹⁵.

Agresja jako aktywność skierowana przeciwko ludziom, zwierzętom, przedmiotom, grupom społecznym, różnego rodzaju instytucjom lub nawet ideom jest głównie skierowana na obiekt, jednak najczęściej dotyczy ona innych ludzi, realizowana jest w obszarze interpersonalnym i wynika z sytuacji, interakcji międzyludzkich albo wprost z osobowościowych tendencji i cech agresywnie zachowującego się człowieka¹⁶.

¹³ A. Frączek, „Mechanizmy regulacyjne czynności agresywnych”, [w:] I. Kurcz, J. Reykowski, *Studia nad teorią czynności ludzkich*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1975, s. 37.

¹⁴ L. Berkovitz, *Aggression: A Social Psychological Analysis*, McGraw-Hill Company Inc., New York 1962, s. 9 – 12.

¹⁵ A. Frączek, op. cit., 1975, s. 38 – 39.

¹⁶ A.H. Buss, *The psychology of aggression*, Wiley, New York 1961, s. 1 – 16.

Wincenty Okoń definiuje agresję jako „działanie skierowane przeciwko ludziom lub przedmiotom wywołującym u osobnika niezadowolenie lub gniew”, dodając, że celem agresji jest wyrządzenie szkody¹⁷. Z kolei Norbert Sillamy agresywność będącą cechą definiuje jako „skłonność do atakowania”, sugerując różne powody występowania takiej skłonności¹⁸. Bronisław Urban proponuje odróżnienie agresywności od agresywnego zachowania, gdzie agresywność jest względnie stałą tendencją do agresji, gotowością, cechą lub nawykiem powtarzania wzoru agresywnego¹⁹.

Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne (ang. *American Psychological Association* — dalej APA) definiuje agresję jako zachowanie, które ma na celu wyrządzenie innym krzywdy psychicznej lub/i fizycznej, ale różnicuje się ją od gniewu, który raczej jest traktowany jako chęć pokonania kogoś niż zniszczenia lub skrzywdzenia. Umysłne niszczenie lub ranienie kogoś nazywane jest wrogą agresją²⁰. Robert i Beverly Cairns uważają agresję za niesprowokowane działania, mające na celu wyrządzenie komuś krzywdy lub zranienie kogoś²¹.

Zanim przedstawione zostaną rodzaje agresji, należy zdefiniować pojęcia związane z agresją, w naturalny sposób łączące się lub łączone z tym zjawiskiem, takie jak agresywność, wrogość, gniew czy przemoc.

Agresywność jest skłonnością, cechą, tendencją do reagowania agresją²². Jest więc cechą osobowości, która manifestuje się często występującymi aktami agresji. Sekwencje agresywnych zachowań, pewnego rodzaju stabilność takiej cechy, która obserwowana jest w dłuższym okresie u danego człowieka, wskazuje nie tyle na incydentalny akt agresji albo czasową agresywną aktywność, która nie jest normą w typie zachowania się danego człowieka, ile na wewnętrzną tendencję²³. Można założyć, że agresywność jest rozumiana jako brak możliwości kontroli swoich agresywnych impulsów albo jako określony system motywacyjny,

¹⁷ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, wyd. 4, PWN, Warszawa 1987, s. 13.

¹⁸ N. Sillamy, *Słownik psychologii*, tłum. K. Jarosz, Wydawnictwo Książnica, Katowice 1994, s. 13.

¹⁹ B. Urban, *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 27.

²⁰ *Aggression* [hasło], <https://dictionary.apa.org/aggression> [dostęp: 25.02.2020].

²¹ R.B. Cairns, B.D. Cairns, „The Natural History and Developmental Functions of Aggression”, [w:] A.J. Sameroff, M. Lewis, S.M. Miller (eds.), *Handbook of Developmental Psychopathology*, Springer, Boston 2000, s. 403 – 409.

²² B. Urban, op. cit., 2012, s. 27.

²³ D. Rode, op. cit., 2010, s. 38.

prowadzący jednostkę do szeregu agresywnych aktów, często celowych i raczej kontrolowanych²⁴. Agresywność jest nawykową skłonnością do częstszych niż u innych osób agresywnych reakcji, do prezentowania agresywnego zachowania, częstszego wpadania w gniew czy doświadczenia gratyfikacji w wyniku agresywnego zachowania, społecznego wzmocnienia takiego zachowania, czasem mającego biologiczne podłoże²⁵.

Wrogość jest stałą tendencją człowieka do negatywnego nastawienia wobec świata, wobec innych, to skłonność do wpadania w złość i gniew, do podejrzliwego postrzegania otaczającego świata, wskutek czego wrogie nastawienie ma charakter obronny. Często prowadzi ona do regulowania wewnętrznego napięcia, obniża wewnętrzny niepokój, pozwala mieć poczucie kontroli, kreować obraz siebie oraz otaczającego świata²⁶.

Gniew jako silna reakcja emocjonalna staje się wyraźnym odzwierciedleniem agresywności czy wrogości, bardzo często pojawia się w stanach zagrożenia poczucia bezpieczeństwa jednostki, poczucia bycia niezrozumianym, kiedy odczuwana jest frustracja w związku z brakiem realizacji ważnych potrzeb, szczególnie kiedy narasta poczucie krzywdy²⁷. Gniew jest niezwykle silnym afektywnym stanem i jednocześnie najczęściej współwystępującym z agresywnym zachowaniem, atakiem, a nawet motywującym do niego, zarazem jest jednym z sześciu poprawnie rozpoznawanych wyrazów mimicznych we wszystkich kulturach²⁸.

Przemoc jest kategorią, która najczęściej w sposób zamienny z agresją jest stosowana w potocznym opisie zjawisk dotyczących wyrządzania i doświadczenia krzywdy (w relacji sprawca – ofiara).

Należy wyraźnie zaznaczyć granicę między agresją jako określonym zachowaniem a przemocą, która raczej jest procesem, szeregiem agresywnych aktywności wymierzonych w osobę, nad którą sprawca ma przewagę, często fizyczną,

---

²⁴ A. Frączek, „Agresja interpersonalna: opis i analiza z perspektywy psychologii społecznej”, [w:] Ł. Jurasz-Dudzik (red.), Ł. Jurasz-Dudzik (red.), *Człowiek i agresja. Głosy o nieważności i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*, Wydawnictwo Sic!, 2002, s. 47.

²⁵ A.H. Buss, op. cit., 1961, s. 16.

²⁶ D. Rode, op. cit., 2010, s. 453.

²⁷ A. Wilczyńska, M. Mazur, *Gniew i empatia a poziom zagrożenia wykluczeniem społecznym młodzieży*, „Psychologia Społeczna”, t. 8, 2 (25), 2013, s. 193, https://www.researchgate.net/publication/277890594_Gniew_i_empatia_a_poziom_zagrozenia_wykluczeniem_spoecznym_u_mlodziemy [dostęp: 1.03.2021].

²⁸ K. Zalewska, op. cit., 2013, s. 35.

psychiczną i bywa, że społeczną. Według APA przemoc jest ekstremalną formą agresji, taką jak napaść, rabunek, gwałt czy morderstwo²⁹.

Definicja ta jest dość jednoznaczna, ale niekoniecznie w pełni opisuje zjawisko przemocy. Błędne rozróżnienie definicji agresji i przemocy w szkołach skutkować może nieadekwatnymi odpowiedziami naprawczymi, co często uniemożliwia skuteczne zapobieganie czy rozwiązanie problemu. Agresję zawsze traktujemy jako zachowanie incydentalne, natomiast przemoc jest procesem. Agresja z definicji jest aktywnością świadomą i zamierzoną, mającą na celu wyrządzenie komuś szkody, i jest z reguły kierowana wobec osób o takich samych lub zbliżonych możliwościach fizycznych i psychicznych. Oczywiście może ona prowadzić do przemocy, tworząc niejako wzór agresywnej aktywności wobec innych osób czy grup. Przemoc jest procesem długofalowym, raczej dotyczącym osób o niższych możliwościach psychicznych i fizycznych, słowem, mniejszych możliwościach obrony samego siebie, i agresywne akty są cyklicznie powtarzane, stając się w jakimś sensie wzorcem relacji między agresorem i ofiarą³⁰.

W odróżnianiu agresji od przemocy istotne jest również uwzględnienie kryterium związanego z przewagą, jaką posiada osoba, czasem grupa osób, wobec ofiary czy grupy ofiar. Przewaga agresora w stosunku do ofiary lub ofiar może być rozpatrywana w kilku kategoriach:

- przewaga liczebna, kiedy kilka osób atakuje kogoś, obraża, bije itp.;
- przewaga fizyczna w momencie, kiedy agresor jest zdecydowanie silniejszy fizycznie od osoby atakowanej;
- przewaga psychiczna, polegająca na różnych możliwościach intelektualnych, interpersonalnych, społecznych, na różnej popularności socjologicznej;
- przewaga związana z zapleczem społecznym, czyli sytuacja, gdzie za osobą atakującą stoi grupa społeczna, rozpoznawana w środowisku jako znacząca, a może również zachęcająca i dająca społeczne przyzwolenie na akty przemocy³¹.

Nie każde agresywne zachowanie jest przemocą, co można zaobserwować zwłaszcza u młodszych dzieci, mających skłonność do nazywania na przykład

²⁹ *Violence*, <https://www.apa.org/topics/violence/> [dostęp: 25.02.2020].

³⁰ E. Czerniewska-Koruba E., *Agresja i przemoc w szkole, czyli co powinniśmy wiedzieć, by skutecznie działać*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2015, s. 5 – 6.

³¹ *Ibidem*, s. 6.

gnębieniem każdego agresywnego zachowania (kopnięcia, popchnięcia itp.)³². Sherry Hamby uważa, że w literaturze przedmiotu istnieje wiele niejednoznacznych definicji przemocy, często od siebie odległych, zatem proponuje, aby podzielić definicje przemocy na cztery podstawowe kategorie: podejście wzorcowe, podejście psychologii społecznej, podejście do zdrowia publicznego i podejście do badań nad zwierzętami³³. Każde z tych podejść ma swoje zalety i wady, jednak aby w pełni odróżnić przemoc od innych zachowań, konieczne jest połączenie, zintegrowanie elementów wszystkich tych czterech podejść. Kompleksowa definicja przemocy z uwzględnieniem tych podejść obejmuje cztery zasadnicze elementy, które powinno cechować agresywne zachowanie, a są to:

- umyślność agresywnego zachowania, jego intencjonalność;
- poziom niepożądania takiego zachowania;
- na ile to zachowanie wydaje się istotne, czy odwrotnie — nieistotne;
- jak bardzo zachowanie agresywne jest szkodliwe.

Włączenie tych czterech elementów, jakimi w wymiarze dymensjonalnym możemy opisać konkretne agresywne zachowania, pozwala uzyskać odpowiedź na pytanie, czy to jest przemoc, co pozwala na pełniejsze zrozumienie natury przemocowych zachowań, jak również daje możliwość przygotowania, zaproponowania i następnie zrealizowania programu przeciwdziałania i naprawy.

Do zdefiniowania przemocy można posłużyć się schematem siedmiu elementów Kena Rigby'ego, które, jeśli współwystępują, pozwalają stwierdzić, że obserwowany agresywny proceder spełnia kryteria przemocy (w tym przypadku przemocy szkolnej). Autor wyróżnia następujące sytuacje:

1. Chęć skrzywdzenia kogoś, która występuje bardzo często. Choć samo pragnienie nie jest przemocą, a większość osób stara się takie myśli kontrolować, odsuwać od siebie, to osoby stosujące przemoc najczęściej takich pragnień od siebie nie odsuwają.
2. Aby przemoc nabrała realnego wymiaru, myśli i chęć skrzywdzenia drugiej osoby muszą zostać wyrażone w działaniu, a istotne są siła i upór, z jakimi agresor dąży do skrzywdzenia swojej ofiary, jak również wzorce agresywnych zachowań obserwowane w domu, bezkarność oraz przyzwolenie społeczne płynące z grupy rówieśniczej.

³² J. Pyżalski, *Co działa w przeciwdziałaniu przemocy rówieśniczej?*, <https://www.youtube.com/watch?v=lyDoDpK-MBg> [dostęp: 12.03.2020].

³³ S. Hamby, *On defining violence, and why it matters*, „Psychology of Violence”, vol. 7, issue 2, 2017, s. 167 – 180.

3. Stwierdzenie, że stosowana jest przemoc, pozwala na doświadczanie przez ofiarę bólu i cierpienia. Co ważne dla samego procesu diagnostycznego, to ofiara określa poziom bólu i cierpienia, a nie agresor, co byłoby dalece nie-miarodajne.
4. Zazwyczaj przemoc jest sytuacją, kiedy agresywne zachowanie stosowane jest przez silniejszych wobec słabszych, a co za tym idzie, im większa nierówność w tym względzie, tym silniejsze poczucie bezsilności, lęku i cierpienia w przeżyciu ofiary, tym bardziej widoczny jest element przewagi, co tylko wzmacnia sposób postrzegania takiej sytuacji jako przemocowej.
5. Przemoc zazwyczaj nie znajduje żadnego usprawiedliwienia, a nawet trudno znaleźć jakikolwiek powód postawy agresora wobec swojej ofiary, choć często tak agresywna postawa znajduje swoje wytłumaczenie w typowych racjonalizacjach, że ktoś na takie traktowanie zasłużył, że mu się należało; bywa również, że grupa, obserwatorzy przemocy podzielają ten typ uzasadnienia aktów przemocy.
6. Przemoc jest procesem i nawet jeśli dochodzi do niej incydentalnie, to najczęściej rozpoznajemy ją z powodu powtarzalności, cyklicznego pojawiania się. W efekcie często prowadzi to do specyficznej relacji między agresorem i ofiarą, kiedy normą dla jednej i drugiej strony są powtarzające się ataki. Ofiara bowiem spodziewa się ataku i wie, że cała ta sytuacja będzie trwała bez końca, że stanie się powodem umacniającego się poczucia beznadziejności sytuacji, w jakiej się znajduje, a tym samym będzie zachętą dla agresora.
7. Niewątpliwie agresora wykazującego się wobec swojej ofiary przemocą określa satysfakcja, której doświadczają, choćby poprzez uległość i posłuszeństwo swojej ofiary³⁴.

Występowanie powyższych siedmiu elementów pozwala stwierdzić, że zaobserwowane zachowanie, postawa, aktywność uczniów spełniają kryteria przemocy szkolnej, powodując powstawanie zjawiska nakręcającej się spirali, wzmacniającej przemocowe aktywności. Redukcja napięcia, doświadczanie ulgi, podniesienie nastroju, poprawa samopoczucia sprawcy w trakcie aktu przemocy mogą stanowić niezwykle istotne powody przemocy i zdecydowanie nie przemawiają za tym, aby z nią skończyć³⁵.

---

³⁴ K. Rigby, *Bullying in schools — And what to do about it. Revised and updated*, ACER Press, Australia, Victoria 2007, s. 15 – 17.

³⁵ J. Kołodziejczyk, *Agresja i przemoc w szkole, konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole*, Wydawnictwo Sophia, Kraków 2004, s. 7 – 9.

PROGRAM PARTNERSKI

— GRUPY HELION —

1. ZAREJESTRUJ SIĘ
2. PREZENTUJ KSIĄŻKI
3. ZBIERAJ PROWIZJĘ

Zmień swoją stronę WWW w działający bankomat!

Dowiedz się więcej i dołącz już dzisiaj!

<http://program-partnerski.helion.pl>

GRUPA
Helion

METODY SKUTECZNEGO RADZENIA SOBIE ZE SZKOLNĄ PRZEMOCĄ

Publikacja stanowi próbę przedstawienia poważnego problemu, jakim jest narastająca fala agresji rówieśniczej w polskich szkołach. Zaburza ona proces edukacji i wychowania, wpływając destrukcyjnie na wszystkie strony takich działań — na agresorów, na ofiary przemocy, ale także na jej świadków: uczniów, nauczycieli i innych pracowników placówki oświatowej. Ofiary czują się zazwyczaj zranione, upokorzone, załężnione, przez co wycofują się z życia klasy i szkoły, a sprawcy budują swoje poczucie tożsamości na przekonaniu o własnej dominacji nad innymi lub — czują się winni i nieakceptowani przez zespół klasowy, co w efekcie również zaburza ich prawidłowe funkcjonowanie w środowisku. Oznacza to, że problem agresji rówieśniczej nie jest jedynie problemem ofiary i sprawcy, ale też klasy, szkoły, a nawet społeczności.

Za pośrednictwem tej książki jej autor nie tylko definiuje i analizuje problem, lecz także proponuje skuteczne metody pracy z tym negatywnym zjawiskiem, bazując na dostępnej literaturze, ale głównie na doświadczeniach socjoterapeutów — praktyków aktywnych w tym obszarze. Publikację podzielono na cztery rozdziały. Dwa pierwsze są poświęcone analizom o charakterze teoretycznym i diagnostycznym. Rozdziały trzeci i czwarty skupiają się na założeniach metodologicznych, jak również na analizie i interpretacji wyników badań własnych autora.

Autor przeplata fragmenty transkrypcji z autorskimi analizami. Wyłania się z nich obraz współczesnej szkoły przeładowanej treściami i niedowidzącej w perspektywie problemów wychowawczych i emocjonalnych uczniów. Powszechność zachowań agresywnych wśród uczniów — coraz częściej podejmowanych w przestrzeni wirtualnej, ale również często występujących w rzeczywistej przestrzeni przerwy międzylekcyjnej czy poszkolnych ustawek — a także nieznanie generacji osób dorosłych napięcia przeżywanego przez e-generację przerastają zdolność współczesnego nauczyciela przedmiotowca do adekwatnego reagowania na te zjawiska. Niezwykle wzrasta zatem rola/potrzeba istnienia w systemie szkolnym sprawnie działających pedagogów szkolnych i socjoterapeutów. Praca operuje w bardzo ważnym społecznie obszarze zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży, które będą w przyszłości budować nasz świat.

DR HAB. MACIEJ BERNASIEWICZ,
PROFESOR UNIwersYTETU
ŚLĄSKIEGO

Zwracam uwagę na w pewnym stopniu nowatorskie ujęcie eksplorowanego problemu — w aspekcie próby opisanego postrzegania przez badanych — socjoterapeutki i socjoterapeutów, możliwości zastosowania socjoterapii w stosunku do podmiotów życia szkolnego, charakteryzujących się agresją rówieśniczą, jak również interpretacji warunkowań, mechanizmów i form zachowań agresywnych dzieci i młodzieży, a także, co niezwykle istotne, wielości wykorzystanych źródeł naukowych z zakresu socjoterapii i agresji.

DR HAB. MIROSŁAW KOWALSKI,
PROFESOR UNIwersYTETU
ZIELONOGÓRSKIEGO